

Helena Dobrovoljc

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Normativna informacija v slovarju

V prispevku je predstavljeno pojmovanje norme in iz nje izhajajoče *normativne informacije* v slovenskem jezikoslovju in slovaropisju: gre za informacijo, ki opredeljuje jezikovne pojave vseh ravnin v razmerju do knjižnojezikovne zvrsti. Prikazano je pojmovanje terminov *normativno-informativni slovar* in *normativni slovar* v luči zgodovinske izkušnje (SP 1962, SP 2001 in SSKJ 1970). Podan je predlog za izgradnjo normativnega oz. normativno-informativnega slovarja iz enotnega podatkovnega izhodišča. Ob tem so predstavljena tudi pričakovanja in potrebe jezikovnih uporabnikov.

Normative information and dictionary

The article explores the idea of norm in the standard written language in Slovene. The normative information within the Slovene linguistics and lexicography incorporates the relationship between everyday language use and the standard written language. The historical background of the terms normative-informative dictionary and normative dictionary is shown and the proposal for compiling the central Slovene language database as dictionary starting point is presented. The expectations of language users are also discussed.

Ključne besede: jezikovna norma, normativni slovar, informativno-normativni slovar, normativne oznake

Keywords: language norm, normative dictionary, informative-normative dictionary, normative usage notes

Uvod

V slovaropisju se razprava o normativnosti najpogosteje povezuje z normativno, torej usmerjevalno naravo obravnavanega slovarja oz. slovarjev nasploh, pogosto pa tematizira tudi slovarsko normiranje tako na makro- kot mikrostrukturi ravni. Problematika, razpisana za posvet o slovarju (»normativna informacija v slovarju«), pa spodbuja tudi definiranje

normativnega podatka samega po sebi oz. definiranje normativnega podatka kot gradnika celovite normativne informacije v slovarju. Slednje je tudi izhodišče za razpravo o normativni informaciji v normativnih in informativno-normativnih slovarjih, ki je podkrepljena z zgledi iz tradicije slovenskega normativnega (normativno-informativnega) slovaropisja druge polovice 20. stoletja.

1 Normativna informacija kot informacija o normi oz. knjižnojezikovni normi

Najvarnejše izhodišče definicij o normi in normativnosti še danes ponuja praška lingvistična šola, ki sprejema de Saussurjevo (1997: 30) misel o jeziku kot sistemu kolektivnih vtisov, ki jih govorce uresničujemo individualno, neodvisno od kolektivnega. To misel je praška šola razvila v predpostavko, da ima vsaka jezikovna zvrst lasten nabor navad, lastno *normo*,¹ lasten *langue* v Saussurjevem pojmovanju in tudi lastno uresničevanje sistema oz. rabo (*parole*), odvisno od posameznika (*Teze Praškega lingvističnega krožka* – TPLK 1929). Definicijo norme, ki se je po skoraj stoletju navajanja ohranila in ostaja nepresežena, je zapisal B. Havránek (1932: 33), ki *normo* opisuje kot »celoto jezikovnih sredstev, slovničnih in besednih (sistemskih in nesistemskih), uporabljanih v skladu s pravili«.² – Sodobna jezikovna situacija potrjuje univerzalnost praške teorije in vizionarskost de Saussurjevih razmišljanj: razvoj civilizacije množi komunikacijska sredstva, ki izbrani nadregionalni idiom nenehno oplajajo; »vse postaja bolj zapleteno sestavljeno, a pri tem ne izgubi izvirnih značilnosti«, pravi de Saussure (1997: 218). Preučevanje jezika kot »sistemske celote«³ z lastnim naborom norm postaja (vzporedno z evolucijsko-tehničnim napredkom jezika in jezikovne skupnosti) zapleteno tudi zaradi intelektualizacije in nastajanja različnih specialnih jezikov višje civilizacijske stopnje (de Saussure 1997: 32). Zato so praški jezikoslovci razvili jezikovni funkcionalizem, ki je – kot zapiše A. Vidovič Muha (2009: 14) – »podal realne okvire, v katerih se giblje bistvo knjižnega jezika«. Opis tega jezika v njegovi razvijajoči se polnofunkcijskosti in heteronormnosti je zahtevna naloga, ki je olajšana tudi zaradi inherentnih metodoloških zahtev sinhronega jezikoslovja: ta za razliko od diahronega

¹ Izraz *norma* ni v *Tezah praškega lingvističnega krožka* (1929) nikoli izrecno omenjen.

² Gre za prvo definicijo pojma *norma*, ki se je pojavila kot argument v polemični razpravi med češkimi jezikoslovci glede kriterijev jezikovne pravilnosti.

³ Prevajalec de Saussurjevih *Predavanj iz splošnega jezikoslovja*, B. M. Turk (de Saussure 1997: 287), je v spremni besedi označil de saussurjevsko *normo* kot »kolektivno pogodbo, ki jo morajo vsi člani iste jezikovne skupine spoštovati, če se žele sporazumevati«.

razvojno-evolucijskega pristopa jezik opazuje zgolj presečno – tu in zdaj.⁴

Slovensko jezikoslovje je praško sinhrono pojmovanje norme praktično posvojilo; tako je nekaj desetletij kasneje Toporišič v *Enciklopediji slovenskega jezika* (1992: 147) normo definiral kot tisto, »kar je na splošno normalno v določeni jezikovni zvrsti, zlasti v knjižni« in kar se »vzpostavi s tem, da tvorci besedil dalj časa uveljavljajo določene lastnosti glasovja, oblik, besed, besednih zvez ipd. in da naslovniki to tudi v glavnem sprejemajo«. S tega vidika je torej norma kolektivna navada⁵ oz. kolektivno soglasje glede rabe jezikovnih sredstev, ki jih v sočasni družbi uporabljamo kot naraven rezultat interakcije različnih družbenih, kulturnih, kognitivnih in bioloških dejavnikov.

Ob tem je vendarle treba omeniti občasne poskuse izenačevanja norme in kodifikacije (predpisa), ki jih je bilo mogoče povezovati zlasti s purističnimi težnjami in jih je slovenistično jezikoslovje zavrnilo (Müller 1982: 294–295), a so v prostoru prisotni, o čemer priča tudi SSKJ-jevska izenačevanje norme s kodifikacijo (norma = *kar določa, kakšno sme, mora biti kako ravnanje, vedenje, mišljenje; pravilo, predpis*), tudi v terminološki zvezi *norma knjižnega jezika (jezikovna sredstva, možnosti, ki se smejo, morajo uporabljati v določenem knjižnem jeziku)*. Kljub kasnejšim interpretacijam, med katerimi naj omenimo Škiljanovo (1999), ki oba tipa norm poveže skozi distinkcijo med implicitnimi in eksplicitnimi normami,⁶ je izraz *norma* v slovenščini danes razumljen kot nezapisani dogovor, **normativna informacija** pa kot informacija o sinhroni normi, informacija, ki opredeljuje jezikovne pojave vseh ravnin v razmerju do knjižnojezikovne zvrsti oz., kakor je zapisano v Zakonu o javni rabi slovenščine, glede na knjižnojezikovni standard.

⁴ Škiljan (1997: 272) de Saussurjev sinhroni pristop opisuje kot proces, ki se sistema loteva kot »statističnega povprečja«. Ta interpretacija odpira novo poglavje vprašanj, povezanih s korpusnimi pristopi k ugotavljanju norme in oblikovanju kodifikacije: na eni strani namreč mora biti korpusno gradivo dovolj obsežno, po drugi strani pa dovolj reprezentativno za oblikovanje takega statističnega povprečja. Do danes neproblematizirano ostaja vprašanje, ali kateri koli besedilni korpus, pripravljen za socialnozvrstno stratificiran opis stanja v jeziku, s spremljajočimi orodji, ki so prilagojena iskalnim potrebam jezikovnega opisa, zadošča tudi za normativni opis, kakršnega pričakuje povprečni uporabnik slovenščine. Poleg drugega želi ta tudi z »ustrezno« rabo jezika bodisi povečati svoj družbeni ugled bodisi vzdrževati šolski, morda tudi »elitni« model knjižnojezikovnega standarda. Namen te opombe ni v opredeljevanju karakteristik korpusa, ki bi bil specializiran za pripravo normativnega opisa, temveč v predstavitvi stališč, ki jih javnost ob tovrstnih vprašanjih izraža. Prim. izjavo predstavnice Lektorskega društva Slovenije (K. M. Pučnik) v prispevku novinarko časnika *Večer*, M. F. Hajnšek, *Stroka naj brez stricev opravi, kar zna* (Večer LXX, št. 55, str. 15), saj pričakuje od jezikoslovcev slovar, ki bo »stvaren popis besedja, z napotki o bolj ali manj primerni rabi neke besede v nekem okolju«.

⁵ »S kolektivno navado ali družbenim soglasjem raba postane norma« (Dobrovoljc, Jakop 2011: 16).

⁶ Škiljan (1999: 168) implicitne norme predstavi kot nezavedno pridobljene, ki jih udeleženci sporazumevanja priznajo kot splošni »obrazec jezikovnega obnašanja«, eksplicitne norme pa kot pisno utrjena pravila »z namenom zaščite njihove identičnosti v času in prostoru«.

2 Normativna informacija in normativne pristojnosti

Drugo relevantno vprašanje, ki se zastavlja pri definiranju normativne informacije, je, kdo oz. kaj daje informaciji normativni značaj. – Večina jezikovnih uporabnikov verodostojnost normativnosti informacije tesno povezuje z zunajjezikovnimi dejavniki (prim. Dobrovoljc, Bizjak Končar 2013): s »provenienco« sestavljavcev, tj. z izdajateljem ter založnikom in družbeno sprejetostjo priročnika. Na Slovenskem se pri iskanju odgovorov na vprašanja o knjižnojezikovnem standardu sklicujejo navadno na priročnike SAZU,⁷ kar je pogost model zlasti v bivših socialističnih državah oz. vzhodnoevropskih državah (Garvin 1993: 42; *academy-governed style*). Akademiji laična in strokovna javnost kot najvišji znanstveni ustanovi s položajno močjo⁸ oz. družbenim ugledom⁹ že od začetka kolektivnih standardizacijskih prizadevanj (začeni z Znanstvenim društvom v Ljubljani ob pravopisu I. 1935) priznavata normativne pristojnosti. Zaradi vpetosti v izdelavo normativnih priročnikov ima SAZU tudi vse močnejšo referenčno pozicijo, ki jo krepijo nove izdaje normativnih del. Normativno pristojnost pa vedno znova aktualizira tudi ekspertna moč sodelujoče skupine strokovnjakov (akademijska skupina avtorjev) oz. posameznikov (Breznik, Ramovš, Toporišič), v aktualnem trenutku pa jo formalno določa tudi *Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018* z naslednjo formulacijo:

Temeljni kodifikacijski priročnik in Slovenski pravopis skladno s tradicijo, dobro prakso, v okviru svojih zakonskih zadalžitev ter v sodelovanju z vsemi ustanovami s področja jezikovnega načrtovanja potrjuje Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Na podlagi svojih zakonskih zadalžitev sodeluje tudi pri nastajanju vseh drugih temeljnih priročnikov slovenskega jezika z normativnimi vsebinami (ReNPJP14–18, str. 35–36).

Ustanova, ki usmerja standardizacijske postopke, navadno upošteva mehanizme, ki omogočajo demokratično sprejetje načrtovanih reform, npr. (1) reforme pripravi komisija kompetentnih strokovnjakov, (2) sprejemanje odločitev poteka konsenzualno, (3) pri ugotavljanju norme in prenovi kodifikacije so upoštevana merila sistema in aktualne rabe (vključno z izročilom¹⁰), (4) predlog reforme je predstavljen javnosti, (5) omogočena je javna

⁷ O tem pričajo tudi številna mesta na spletnih forumih, kjer si uporabniki izmenjujejo izkušnje o svojih jezikovnih zagatah in se pogosto sklicujejo na akademijske priročnike (npr. *Za pravilno uporabo slovenskega jezika poglej v SSKJ ... www.e-fotografija.com; Piše se - že dolgo - z malo začetnico, internet. Za veliko ni nobenega razloga. Tu Wikipedija, še zlasti slovenska, ni nikakršna avtoriteta. Poglej v pravopis ... <https://slo-tech.com/forum/>).*

⁸ Prim. sistem različnih družbenih moči Frencha in Ravena (1959).

⁹ Zlasti v prvih obdobjih standardizacije je zaradi želje po čim večji uniformnosti pomembno, da je normativni priročnik izdan pod pokroviteljstvom družbeno ugledne ustanove. Tako je npr. konzultativno vlogo *Slovensko-nemškega slovarja* M. Pleteršnika (1894/95) krepilo mecenstvo družbeno uglednega založnika, knezoškofa Wolfa. Prim. Dobrovoljc 2013.

¹⁰ Z izročilom je mišljena kodifikacijska tradicija, npr. normiranje v preteklih priročnikih ...

razprava, ki ji sledi (6) strokovna odobritev. Na Slovenskem so se vsi dosedanji poskusi, da bi se katerega od naštetih mehanizmov obšlo, izrazili bodisi v uradni zavrnitvi kodifikacije (afera *bralec – bravec*¹¹ v *Slovenskem pravopisu* 1962) bodisi v družbeno opaznih strokovnih kritikah. Slednje so npr. ob izidu zadnjega normativnega priročnika, *Slovenskega pravopisa* 2001, problematizirale zlasti odtujenost realni rabi:¹²

Za take vrste normativni priročnik je seveda potrebno živo sodobno gradivo, ki odseva v veliki meri nov pojmovni svet (predvsem knjižne) slovenščine zadnjih desetih let, ko je tudi formalno postala funkcijsko enaka drugim državnim jezikom ... (Vidovič Muha 2003: 117).

Normativna pristojnost naj bi po mnenju strokovne javnosti, zbrane okoli osrednje slovenistične strokovne publikacije – *Slavistične revije*,¹³ ne izhajala iz avtoritativnosti ustanove, temveč zlasti iz realnosti normativne informacije. Iz te epizode v razvoju slovenske normativistike je razvidno, da se strokovna javnost zaveda pozitivnega vpliva in referenčnega značaja, ki ju uporabnik pripisuje široko razširjenemu akademskemu priročniku,¹⁴ a zato od njega zahteva večjo stopnjo konsenza in verodostojnost uslovarjenih normativnih informacij.

Normativno pristojnost razumemo torej kot strokovno in družbeno priznano kompetenco za odločanje o knjižnojezikovnem standardu, ki ga normodajalec upravičuje z upoštevanjem strokovnih kriterijev in vzpostavitvijo že omenjenih proceduralnih protokolov. Slednje dopolnjuje tudi definicijo normativne informacije, ki bi jo morali obravnavati kot celoto vseh podatkov, ki opredeljujejo jezikovne pojave vseh ravnin v razmerju do knjižnojezikovnega standarda. Določeni so s konsenzom strokovnjakov, z upoštevanjem objektivnih okoliščin jezikovne rabe in sistema kot osnovnih standardizacijskih meril ter jezikovnokulturne vloge, potrjuje pa jih standardizacijsko telo.

¹¹ V SP 1962 pravorečno motivirane pisne reforme pri spremembi samostalniškega priponskega obrazila *-lec* v *-vec* (ter drugih povezujočih se obrazil *-lstvo* v *-vstvo*, *-lka* v *-vka*, *-lski* v *-vski* ipd.) niso bile usklajene z javnostjo (izvedli so dve anketi, eno v Ljubljani, drugo v Mariboru), zato so doživele hudo kritiko vseh pišočih, zlasti pa šolnikov in pisateljev, v končni fazi pa tudi preklic SAZU. Prim. Dobrovoljc, Bizjak 2013.

¹² V zadnjem pravopisu so bili tega deležni med drugim tudi uslovarjeni izrazi, neizpričani v rabi (t. i. »fantomske besede«), ob katerih so pravopisu očitali preveliko predpisovalno ambicijo ob gradivski neverodostojnosti (Vidovič Muha 2003: 122). Po drugi strani predstavljajo kritike SP 2001 morda najbolj otipljivo posledico elektronske revolucije: ta je s sprostitvijo meril za javno objavlanje na eni strani okrepila zavedanje o pestrosti jezikovne rabe (Crystal 2012), po drugi strani pa razvoj informacijskih tehnologij ponuja možnost bolj objektivnega preučevanja jezika in njegovih pojavnih oblik. Elektronska doba je empirično omogočala večjo stopnjo jezikovne heterogenosti, kot jo je bilo jezikoslovje s klasičnimi metodami še pred desetletjem, dvema, zmožno gradivsko obdelati. (Če bi pravopis izšel v skladu s prvotnimi načrti sestavljavcev, zlasti Toporišiča in Riglerja, tj. v obdobju 80. let 20. stol., bi ta razkorak ne bil tako očiten.)

¹³ Mišljena je posebna številka *Slavistične revije* (2003), ki prinaša prispevke z okrogle mize *Kaj je novega v knjižnem jeziku* s podnaslovom *Slovenski pravopis*; ta namreč očita izdajateljem, da daje dvomljivo interpretiranim normativnim informacijam pomembno težo. Prim. Vidovič Muha (2003: 117).

¹⁴ O tem priča tudi aktualni dogodek spomladi 2014: Oči javnosti so bile uprte v pobeg risinje, ki je ušla iz ljubljanskega živalskega vrta. A ker izraza *risinja* ni ne v SSKJ, ne v SP 2001, ne v SNB, v prvih dveh pa najdemo le obliko *risa*, je večina časopisov pisala o *risi*, četudi je *risinja* široko razširjena, tudi med lovci in zoologi. o tem prim. P. Weiss, Pa še to: *Risja zvestoba*, *Delo* (8. 3. 2014).

3 Normativna informacija v informativno-normativnem in normativnem slovarju

Razprava o normativnosti oziroma o vrednotenju podatkov v slovarjih se je v slovenskem prostoru razplamtela zlasti ob izidu prve knjige SSKJ (1970), ki je do danes tudi prvi in edini slovenski slovar, ki so ga sestavljavci izrecno označili kot *informativno-normativnega*.

Pojasnilo o njegovi naravi so podali v *Uvodu* v SSKJ:

Slovar je informativno-normativen, to pomeni, da je v njem knjižni jezik na široko in objektivno predstavljen z vso množico variant in posebnosti, vendar tako, da je že iz razporeditve gradiva in spremnih opozoril vidna pomembnost in vrednost obravnavanih jezikovnih prvin. (Uvod, § 7.)

Slovar uporabnika torej informira o tem, kakšno je razmerje uslovarjenih jezikovnih prvin glede na knjižnojezikovno normo, označitev s pridevnikom *normativen*¹⁵ razumemo v pomenu 'tak, ki usmerja, napotuje', torej *usmerjevalen glede norme*, pridevnik *informativen* pa je mogoče razumeti kot signal za široko zajemanje in označevanje raznolikega in variantnega gradiva. Sestavljavci SSKJ so se v zgoraj navedeni označbi slovarja izrecno distancirali od normativnosti, kakršno so uporabniki poznali v specializiranih normativnih priročnikih, ki so izhajali v petdesetih in šestdesetih letih kot kompromisne rešitve¹⁶ ob pomanjkanju pomenskorazlagalnih slovarjev. Kot so opozorili tudi ob izidu slovarja, način t. i. nebipolarnega normiranja, ki ga prinaša SSKJ, priznava večobraznost norme, zato so tudi pričakovali, da novi sistem ne bo »dobrodošel tistim, ki iščejo lakoničnih odgovorov na vprašanja, kaj je prav in kaj narobe, kaj lepo in kaj ne, saj terja tak način več angažiranja, premišljevanja in samostojnosti pri odločanju« (Suhadolnik, Klopčič 1970: 137). Opozarjali so tudi na implicitno normativnost, saj so na »pomembnost in vrednost jezikovnih sestavin pokazali z gesljenjem, kazalkami, sopomenkami in slovarskimi oznakami ter pojasnili pa tudi z obsegom geselskih člankov tekmujočih variant« (Müller 1993: 53; Hajnšek Holz 1993: 25). Sestavljavci SSKJ so v svojih izjavah sledili zlasti slovaropisnim in jezikoslovnim težnjam, ki so sredi 70. let 20. stoletja želele liberalizirati predstavnost o jeziku in začeli ostro ločevati med **opisnostjo**, ki temelji na **kvantitativni** normi, in **predpisnostjo**, ki temelji na **kvalitativni** normi (Rey-Debove 1972; nav. po Béjoint 1994: 100). Ker gre pri SSKJ-jevskem

¹⁵ V SSKJ je pridevnik *normativen* razložijo sklicevalno (*nanašajoč se na normo, pravilo, zakon*), a tega v zvezah, kot je npr. *normativni slovar*, razumemo v pomenu 'usmerjevalen'.

¹⁶ Večkrat navedena v zvezi s tem je Suhadolnikova (1963: 926) misel, ko govori o »leksikografskem zamudništvu«, zaradi katerega so se pravopisni slovarji obvestilno širili in ki so se ga Slovenci otresli šele z izidom SSKJ.

tipu informativno-normativnega slovarja za implicitno normativnost, ki jo nakazujemo že z makrostrukturnim izborom geslovnika, zapisom iztočnice in ovrednotenjem njenih variantnih oblik, izreke, pregibnosti in tvornosti, in ker izhajamo iz predpostavke, da je normativnost v slovarju lastnost, ki s stopnjo svoje izraženosti določa slovarsko perspektivo (Majcenovič 1999: 66), je teoretično gledano večja stopnja normativnosti izkazana v specializiranem normativnem slovarju. Toda: Ali se izjave slovaropiscev skladajo z dejanskim stanjem v slovarju? in Ali termin *informativno-normativni slovar* res združuje v sebi kompromis, ki presega opisana nasprotja, se odreka avtoritativni regulativi in omogoča uporabnikom večjo ustvarjalno svobodo v okviru knjižnojezikovnega standarda?

Razprave slovaropisnih teoretikov že na začetku 90. let prejšnjega stoletja opozarjajo, da je razlika med **opisnim (informativnim)** in **normativnim (predpisovalnim)** mnogo jasnejša v izjavah slovaropiscev kot v slovarjih samih in da je popolna opisnost nemogoča, saj se slovaropisci vendarle ne morejo izogniti izbiranju (Béjoint 1994: 101), v posameznih primerih tudi ne razvrščanju. Po drugi strani pa so tudi na Slovenskem izkušnje npr. s SP 2001 pokazale, da predpisovalnost ne deluje, če je odtujena realni rabi. Zato poskušamo odgovoriti tudi na vprašanja: Ali je res treba postavljati ločnice med normativnim in informativno-normativnim? In če: Kje jih lahko postavljamo, če se normativni podatki v normativnem slovarju sploh lahko razlikujejo od tistih v informativno-normativnem slovarju?

3.1 Normativnost v slovenskih slovarjih 20. polovice 20. stoletja

Izhodišče za iskanje smeri iz nakazanih dilem ter kritično presojo razmerij med normativnim in informativno-normativnim nam ponuja slovarska praksa druge polovice 20. stoletja, ki v grobem izhaja iz iste gradivske osnove. To je za vsa tri največja slovarska dela tega obdobja (slovar *Slovenskega pravopisa* 1962, *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1970–1991 in slovar *Slovenskega pravopisa* 2001) enotno: gre za 3,4-milijonsko listkovno kartoteko Inštituta za slovenski jezik SAZU, danes ZRC SAZU, ki je nastala v obdobju 1948–1991. Načelno razlike v interpretaciji gradiva upravičujemo zlasti s spremembo jezikoslovnih ideologij, ki se dotikajo standardnega jezika (in njegovega jezikovnokulturnega usmerjanja), in s spremembo slovaropisnih pristopov, v nadaljevanju pa želimo v duhu teh razlik pokazati tudi na neskladja, ki oddaljujejo slovarska dela od prvotnih konceptov.

Kot je razvidno iz zgoraj omenjenih navedkov, so se sestavljavci informativno-normativnega SSKJ na deklarativni ravni precej distancirali od sočasnega normativnega priročnika (SP

1962), saj ga sploh ne omenjajo, izrecno pa predstavijo le mesta, na katerih je bodisi zaradi stanja v rabi (pisanje prevzetih besed¹⁷), bodisi zaradi zavrnjene kodifikacije (pisanje priponskih obrazil *-alec/-ilec*¹⁸), bodisi zaradi odločitve o enobesednosti iztočnic (pisanje skupaj in narazen¹⁹) mogoče pričakovati odstopanja od SP 1962. Tudi pri normiranju na **leksikalni** ravni so se »odrekli« kvalificiranju, kakršno so uporabniki poznali iz obeh povojnih pravopisov:

SP 1962	SSKJ
° darovit <i>nadarjen</i>	darovit star. <i>nadarjen, talentiran</i> : darovit pisatelj, umetnik
* omavžati prašiča ~, ~ koga pri kvartah	omavžati 1. pog. <i>zdrgniti, nadrgniti, navadno s snegom</i> : vrgli so ga v sneg in ga omavžali 2. nar. <i>odstraniti ščetine, ogoliti</i> : omavžati prašiča ● pog., ekspr. omavžati otroke <i>umiti</i> ; pog., ekspr. pri kartanju so ga dobro omavžali <i>povzročili, da je potrošil, izdal veliko denarja</i>

Preglednica 1: Prikaz normativno odsvetovanih leksikalnih enot v SP 1962 in SSKJ

S tem so na eni strani zadostili zahtevam kritikov (Vodušek), ki so zavračali normativno vrednotenje leksike po zgledu pravopisnih slovarjev (SP 1950), in upoštevali pomembnosti zvrstnega označevanja besed, po drugi strani pa se na praktični ravni tudi sestavljavci SSKJ niso mogli ali želeli odpovedati eksplicitnemu normativnemu vrednotenju že tradicionalno »preganjanih« **oblik** oz. **zgradb**. Odrekli so se sicer grafičnim normativnim znamenjem, a so uvedli dve novi (posebni) normativni oznaki, ki sta, kot bomo pokazali v nadaljevanju, povsem enakovredno nadomestili kritizirane pravopisne križce in krožce, ničle, zvezdice in pluse. Z oznako *nepravilno* so označili besede ali zveze, nasprotno »sistemu in normi sodobnega knjižnega jezika«,²⁰ in z *neustaljeno* besede ali zveze, za katere so ugotovili, da »se kljub dosedanjim prepovedim dosti uporablja[jo]«. ²¹

Pregled jezikovnih prvin, ki jih spremljata ti dve oznaki, nam lahko pomagata razumeti, kakšne normativne odločitve so bile sprejete ob redakciji SSKJ, z današnjega vidika pa nam razjasnjujeta razmerje med normativnim in informativno-normativnim v obdobju 1962–2001. Gre za vprašanja: (1) katere enote oz. zgradbe so v SSKJ označene kot nepravilne

¹⁷ SSKJ, *Uvod*, § 171: »Pri tujkah daje slovar prednost pisavi, ki je prevladovala ob času redakcije.«

¹⁸ SSKJ, *Uvod*, § 172: »Pri pisavi *-alec* in *-ilec* se ravna, v skladu z okrožnico SAZU z dne 15. XI. 1963 in z okrožnico sekretariata za šolstvo SRS z dne 13. XII. 1963, v glavnem po Slovenskem pravopisu 1950.«

¹⁹ SSKJ, *Uvod*, § 173: »Pisave sestavljenk in zloženk slovar ni izpeljal dosledno; zaradi močno neenotne rabe namreč ni mogoče brez večjega nasilja prikazati vseh primerov v sistemu. Zato je kljub sistemskemu prikazovanju sprejetih precej izjem. Zaradi lažjega prikaza gesel postavlja slovar skupaj pisano besedo na prvo mesto; razpored tovrstnega gradiva v slovarju torej nima normativne vrednosti.«

²⁰ SSKJ, *Uvod*, § 156. Oznaka *nepravilno* ustreza pravopisni ničli v SP 1962 ali črni piki v SP 2001.

²¹ SSKJ, *Uvod*, § 157.

(upoštevamo tudi tiste, ki jih dotedanji normativni priročniki, med njimi zlasti SP 1962, niso normativno zavračali) in kako je odločitev v SSKJ vplivala na SP 2001; (2) katere enote oz. zgradbe so v SSKJ označene kot neustaljene in kako so jih kasneje ovrednotili sestavljavci normativnega SP 2001; (3) katere enote oz. zgradbe, ki so v SP 1962 označene kot normativno neustrezne, so v SSKJ sprejete kot nevtralne oz. ustrezne v primernem okolju in ali se SP 2001 vrača k normativni zavrnitvi ali pa sledi zasnovi SSKJ.

3.1.1 Z oznako *nepravilno* (neprav.) je v SSKJ označenih 27 slovarskih enot (tudi skladenjskih zgradb), za katere so sestavljavci menili, da so nasprotne tedanji normi.²² Največkrat gre za **prepis** prepovedovalnih določil iz SP 1962 v metajezik SSKJ, ob katerem so pogosto izpuščena prav spremljajoča slovarska pojasnila, s pomočjo katerih so normativno informacijo približali laičnemu uporabniku (preglednica 2).

SP 1962	SSKJ
izgubiti v <i>takih zvezah raba predloga</i> na (° ~ na časti, ugledu, teži, vplivu, veljavi) <i>ni domača</i> : ~ barvo, dlako, lase, (nekaj) teže, ugleda ...	izgubiti igra je izgubila privlačnost, neprav. na privlačnosti

Preglednica 2: Ohranjanje normativne obvestilnosti SP 1962 v SSKJ ob redakciji glagola *izgubiti*

Nadaljnje spremljanje slovarske obravnave na premici **SP 1962 – SSKJ 1970 – SP 2001** pogosto potrjuje, da gre pri vsakem novem normativnem delu zgolj za modificiranje načinov prikaza normativne informacije: prvotna normativna informacija, ki jo je SP 1962 skušal uporabniku utemeljiti in približati s pojasnilom, je v informativno-normativnem SSKJ nadomeščena z oznako *nepravilno*, v SP 2001 pa prepisana v grafično znamenje, ki je laičnemu uporabniku brez posvetovanja s spremljevalnimi slovaropisnimi besedili lahko dvoumno, hkrati pa ne pojasnjuje odločitve (preglednica 3, iztočnica *brez*). Še očitneje je to v primerih, ko en slovar prevzame normativno informacijo in jo strukturno drugače umesti v svoj sistem (gl. *pred in po* v preglednici 3).

SP 1962	SSKJ 1970	SP 2001
Pojasnilo znamenja, oznake		
Ničla (°) pomeni, da beseda ali zveza za knjižno rabo ni dovoljena. (SP 1962, str. 8)	neprav. Beseda, pomen ali zveza, ki nasprotuje sistemu oziroma normi sodobnega knjižnega jezika. (SSKJ, <i>Uvod</i> , § 156)	• črna pika: zaznamuje prepovedano (v knjižnem jeziku) (SP 2001, § 23)
<i>ne/brez da bi</i>		
brez <i>brez je v zvezi s samostalnikom to, kar</i>	brez neprav. vstopiš, brez da bi	brez Vstopil je, • ~ da bi potrkal <i>ne</i>

²² Sestavljavci so se odločali verjetno glede na SP 1962 ali slovensko slovnico, pri čemer naj opozorimo, da se tudi ta dva priročnika pogosto vzajemno sklicujeta pri utemeljevanju normativnih posegov, npr. »Za *medtem ko* (*vtem ko*) se večkrat rabi izposojeni veznik *dočim*, a ga Slovenski pravopis odklanja.« (SS 1964: 330).

<i>je v zvezi s povedkom nikalnica ne, zato se ne veže z odvisnikom</i> šel je, ne da bi bil ugovarjal (° brez da bi bil ugovarjal)	<i>potrkal ne da bi potrkal</i>	<i>da bi potrkal</i>
<i>pred in po</i>		
in <i>ne smemo pa vezati z in dveh predlogov pred istim samostalnikom: v hiši ~ okoli nje (°v in okoli hiše), na strehi ~ pod njo (°na in pod streho), pred uporabo ~ po nji (°pred in po uporabi)</i>	in <i>neprav., med predlogoma, ki se vežeta z različnima sklonoma pred in po uporabi pred uporabo in po njej</i>	po <i>•pred in ~ vojni pred vojno in po njej</i>

Preglednica 3: Prikaz normativno odsvetovanih zvez brez da bi in pred in po v SP 1962, SSKJ in SP 2001

Kljub »umikanju« SSKJ v mehko, tj. informativno-normativnost, je ta vendarle prevzel normativno kompetenco, ki je očitna zlasti pri

(1) normativnem odsvetovanju jezikovnih zgradb, ki jih SP 1962 ne prepoveduje, npr.:

- *dostojen* (neprav., z roditeljskim vredn.: tak sin je dostojen svojega očeta; človeka dostojno življenje) ali
- *oba* (neprav. z obema kolena z *obema kolenoma*); ter

(2) nesistematičnem vrednotenju oz. interpretaciji istovrstnih jezikovnih prvin (kot nepravilno označi sklanjanje nedoločnega števnikova *več*, ne pa tudi drugih, npr. *mного* ali *dosti*, kot je razvidno iz preglednice 4).

SP 1962	SSKJ
več <i>napačno je več sklanjati: od ~ (° večih) strani, ~ (° večim) hišam je streho odkrilo, po ~ (° večih) krajih, z ~ (° večmi) ljudmi</i>	več <i>neprav. o tem sem govoril z večimi ljudmi z več</i>
dosti <i>°z dostimi ljudmi z dosti ljudmi</i>	dosti <i>ta operacija v dosti primerih ni uspela</i>
mного <i>na ~o krajih = na ~ih krajih; z ~o ljudmi = z ~imi ljudmi</i>	mного <i>pred mnogo leti</i>

Preglednica 4: Neenotna normativna obravnava pregibanja nedoločnih števnikov več, dosti in mnogo v SSKJ

3.1.2 Oznaka *neustaljeno* je bila ob izidu SSKJ v slovenskem slovarpisju dobrodošla novost, saj slovaropisci z njo priznavajo, da je tudi normativnost podvržena spremembam, ki jih prinaša jezikovni razvoj. Označevala naj bi tiste jezikovne prvine, ki so bile v normativnem priročniku SP 1962 označene kot nesprejemljive za knjižno rabo, sestavljavci SSKJ pa se glede njihove normativne vrednosti v danem trenutku niso želeli opredeliti, zato so odločitev o odnosu do norme preložili v kasnejše obdobje. Toda podrobnejši pregled redakcij s to oznako kaže, da v SSKJ označevanje z normativnimi oznakami ni potekalo vedno sistematično po problemskih sklopih (preglednica 5), poleg tega pa se zabrisuje tudi pričakovana ločnica med oznakama *nepravilno* in *neustaljeno*.

SSKJ	
Oznaka	Redakcija
nepravilno	izgubljati denar izgublja vrednost, neprav. na vrednosti
neustaljeno	bolehati bolehati za mrzlico, neustalj. na mrzlici
	čestitati neustalj. čestitati na ozdravljenju

Preglednica 5: Prikaz izbranih normativno odsvetovanih zvez glagol + predlog *na* v SSKJ

Morda tudi zato naslednji normativni priročnik (SP 2001) t. i. neustaljenosti ne sprejme kot izziva, temveč se najpogosteje kar vrača k SP 1962, katerega normativnost v večji meri ohranja (preglednica 6).

SP 1962	SSKJ	SP 2001
bogat ruda je ~a zlatá <i>ali</i> z zlatom (°na zlatu)	bogat neustalj. partija šaha je bila bogata na lepih kombinacijah	bogat z/s čim ~ z rudami, °na rudah
° doživljenjski <i>dosmrten</i>	doživljenjski neustalj. <i>dosmrten</i> : doživljenjska kazen	• doživljenjski <i>dosmrten</i>
izpasti naloga je slabo °izpadla <i>je slaba, ni uspela, se ni posrečila, je ponesrečena</i>	izpasti neustalj. <i>iziti se, končati se</i> : stvar je dobro, slabo izpadla	izpasti Stvar °je slabo izpadla <i>se je slabo izšla, končala</i>

Preglednica 6: Ohranjanje normativnih prepovedi v SP 2001

Nadaljnja analiza nakazanih razmerij bi morala bralca prepričati, da informativno-normativnega koncepta ne smemo razumeti kot koncepta, ki bo omogočal poljubno nizanje vseh izraznih možnosti in sestavljalca »osvobodil« normativnega vrednotenja jezikovnih prvin, pred jezikovnega uporabnika pa postavil množico enakovrednih izbir. Informativno-normativni koncept dojemamo kot sistem, ki izkazuje večjo stopnjo obvestilnosti glede okoliščin rabe posameznih jezikovnih prvin, ki jih npr. SSKJ podaja s sistemom kvalifikatorjev in zlasti kvalifikatorskih pojasnil. Tak pristop pričakujejo jezikovni uporabniki tudi pri sodobnih specializiranih normativnih slovarjih. Ne nazadnje ga je v obliki pojasnil uveljavil tudi že SP 1962. Z uvajanjem pojasnil se v veliki meri izognemo tudi očitkom, da so normativne informacije uporabnikom podane prek (pogosto okrajšanih) metajezikovnih prvin, ki imajo posredovalno funkcijo in ki od uporabnika zahtevajo več napora, saj mora poznati pomen žal ne dovolj ustaljene metajezikovne slovarske formulacije.

Sklep

Navedena dejstva nas prepričujejo, da je hierarhiziranje jezikovnih enot glede na normativno sprejemljivost s pomočjo slovarskih oznak tudi ob sistematično urejenem gradivu, kakršno sta

imela na voljo zlasti informativno-normativni SSKJ in normativni SP 2001, naloga, ki jo je lažje načrtovati kot realizirati.²³ Seveda je relevantno tudi vprašanje o smiselnosti hkratnega načrtovanja različnih podatkovnih oz. slovarskih zbirk, saj že skop pregled normativnosti v treh slovarjih druge polovice 20. stoletja nakazuje, da morajo tako normativni kot informativno-normativni slovarji izhajati iz enotnega podatkovnega izhodišča, torej upoštevati odločitve strokovnega standardizacijskega telesa ali pa se od njih izrecno in glasno distancirati – z vso odgovornostjo do uporabnika. Ugotovitev potrjuje tudi cela vrsta drugih dejavnikov:

- V informativno-normativnem enojezičnem razlagalnem slovarju je izrecno distanciranje od normativnosti nerealno, saj slovar kot končni izdelek odraža, da pisci slovarja jezikovne prvine vrednotijo tudi z mehanizmi, ki so sestavni del slovarskega koncepta oz. obvestilnosti.
- Jezikovni uporabniki največkrat sploh ne vedo, kako razlikovati med normativnim podatkom v informativno-normativnem in normativnem slovarju.²⁴ Pri iskanju odgovora na to vprašanje jim tudi jezikoslovje težko pomaga. Uporabniki pričakujejo nedvoumne, zlasti pa v vseh referenčnih jezikovnih priročnikih, ki nastajajo sočasno, poenotene normativne informacije. To še zlasti velja za tiste jezikovne prvine, ki jih zaznavajo kot variantne, ter za področja »regulacije jezikovne oblike«, kamor Škiljan (1999: 184) uvršča pravorečje, pravopis, oblikoslovje, skladnjo in leksiko.
- Za načrtovanje slovarskih projektov z normativno informacijo je relevantno tudi dejstvo, da je tako z vidika laičnega kot strokovnega uporabnika slednja najbolj zaželeno oz. iskana pri tistih jezikovnih prvinah, ki so nove oziroma spremenjene. Zanje velja ugotovitev sestavljavcev aktualnega *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* (2013), ki pravijo, da so »za novejše besedje značilne jezikovne lastnosti, ki so velikokrat v neskladju s predpisi o standardizaciji in kultivaciji jezika« (Bizjak Končar 2013: 11). Poleg tega je zanje značilno tudi, da njihovega jezikovnega vedenja skorajda ne moremo preveriti v besedilnih korpusih (kvantitativna norma torej

²³ To trditev ne nazadnje potrjuje tudi sistem normativnih oznak v zadnjem pravopisu, ki predvideva ločevanje med označevanjem normativno nesprejemljivega oz. odsvetovanega besedja ter označevanjem nesprejemljivih oblikoslovno-skladenjskih zgradb, ki je ostal v konkretni slovarski aplikaciji nedosežen, saj se normativne oznake v uporabnikovih očeh izenačujejo.

²⁴ O prisotnosti te zadeve pričajo vprašanja, zastavljena v jezikovnih svetovalnicah, npr.: *Imam eno vprašanje: se londonski sporazum (in podobne zadeve, memorandumi itd.) piše z veliko ali z malo začetnico?? V SSKJ je naveden z malo, v pravopisu pa piše, da so npr. Osimski sporazumi, Majniška deklaracija itd. z veliko (kot naslovi neumetnostnih besedil). Kaj je zdaj prav? (Al' prav se piše ...? <http://med.over.net/forum5/read.php?125,6856214>).*

ni realna,²⁵ zato odpira vprašanje drugačnih metod). Nepotrebna konceptualna neuskkljenost normativnih in informativno-normativnih priročnikov, ki jo predstavlja tudi prispevek, privede do nesinhrona kodifikacije, snovalce slovarskih konceptov privede do dilem, povezanih zlasti z razdrobljeno obravnavo leksema; ta žal ni obravnavan celostno v vseh pojavnih oblikah, temveč se odločanje o zapisu in pregibanju celo podvaja, pomenska analiza pa ostaja v okviru mehke normativnosti oziroma »informativnosti«.

Z načrtovanjem slovaropisne dejavnosti in organiziranjem enotnega podatkovnega izhodišča, kakršnega nam elektronska doba omogoča in ki zagotavlja tudi enotno normativno informacijo posameznih jezikovnih prvin v vseh uresničenih oblikah, je mogoče preseči nakazane dileme in dokazati, da je slovarsko načrtovanje ne več na začetku 21. stoletja lahko tudi kompromis dobrih praks. Z normativnega vidika pa ne gre le za organizacijski vidik, temveč tudi za odgovorno usmerjanje jezikovnega uporabnika, ki je vse bolj zahteven in želi od jezikoslovja ažuren in nedvoumen odgovor, ter transparentno odločanje glede normativnih vprašanj. Ta zahteva je univerzalna, neodvisna od tega, v katerem mediju in obliki so podani normativni podatki ali kakšnega tipa je jezikovni priročnik (slovarski, slovnični, jezikovna svetovalnica z opisno razlago, črkovalnik v urejevalniku besedila). Jezikovnokulturna narava standardnega jezika s svojo povezovalno in predstavitevno vlogo pa zahteva vsebinsko prekrivnost normativne informacije v priročnikih, ki jih podpira stroka, in usklajenost slovarskih del sinhrona jezikoslovja, ki jih jezikovni uporabniki jemljejo v roke kot svetovalce glede knjižnojezikovnega standarda.

Seznam navedenk

BÉJOINT, Henri, 1994: *Tradition and Innovation in Modern English Dictionary*. Clarendon Press. Oxford.

BIZJAK KONČAR, Aleksandra, 2013: Uvod. *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ur. A. Bizjak Končar, M. Snoj. Ljubljana: Založba ZRC. 9–11.

CRYSTAL, David, 2012. *Internet linguistic: a student guide*. Abingdon, New York: Routledge.

DE SAUSSURE, Ferdinand, 1997 (1916): *Predavanja iz splošnega jezikoslovja* (izdala

²⁵ Če bi npr. želeli normativno obravnavati glagol *odslediti*, ki ga uporabniki Twitterja uporabijo, če želijo povedati, da niso več med sledilci določene osebe, v besedilnem korpusu Gigafida podatka o njegovem vedenju ne dobijo. Podobno je z vsemi besedami, vzniklimi na novo.

Charles Bally in Albert Sechehaye v sodelovanju z Albertom Riedlingerjem). Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij.

DOBROVOLJC, Helena, 2013: Smernice jezikovne standardizacije v teoriji, izročilu in praksi. *Družbena funkcijskost jezika: (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. A. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

DOBROVOLJC, Helena, BIZJAK KONČAR, Aleksandra, 2013: Slovenski pravopisi in vprašanje normativnih pristojnosti. *Slovenski jezik – Slovene linguistic studies*. 9. 111–126.

DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC.

FORSTNERIČ HAJNŠEK, Melita, 2014: Stroka naj brez stricev opravi, kar zna. *Večer* (7. 3. 2014).

FRENCH, John R. P., RAVENA, Bertram, 1959: The Bases of Social Power. *Studies of Social Power*. Ur. D. Cartwright. Ann Arbor, Mich.: Institute for Social Research. 259–126.

GARVIN, Paul L., 1993: A conceptual framework for the study of language standardization. *International Journal of the Sociology of Language*. 37–54.

HAJNŠEK HOLZ, Milena, 1993: Informativnost in normativnost Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije*. ZRSŠŠ. Ljubljana. 21–34.

HAVRÁNEK, Bohuslav, 1947: Zásady pražského lingvistického kroužku a nová kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*. 13–22.

MAJCENOVICH [DOBROVOLJC], Helena, 1999: Praktični vidiki normiranja v slovarjih. *Jezikoslovni zapiski*. 63–90.

MÜLLER, Jakob, 1982: Jezik kot vrednota ali jezik kot resničnost?. *Naši razgledi*. 294–296.

MÜLLER, Jakob, 1993. Slovar in kritika (1964–1992). *Zbornik Slavističnega društva Slovenije*. ZRSŠŠ. Ljubljana. 51–64.

RNPJP 2014–2018 = *Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko*. Str. 35–36.

URL: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO91>.

SP 1950 = *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU – Državna založba Slovenije.

SP 1962 = *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU – Državna založba Slovenije.

SP 2001 (²2003) = *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU – Založba ZRC.

SS 1956 (²1964, ³1968) = A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, [J. Šolar]: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.

SSKJ 1970–1991 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Prva knjiga A–H (1970); druga knjiga I–Na (1975); tretja knjiga Ne–Pren (1979); četrta knjiga Preo–Š (1985); peta knjiga T–Ž (1991) z dodatki od A–Š. Ljubljana: SAZU – Državna založba Slovenije.

- SUHADOLNIK, Stane, 1963: Problemi slovenske leksikografije. *Sodobnost*. 926–934 (6. 3.).
- SUHADOLNIK, Stane, KLOPČIČ, Mile, 1970: Slovar slovenskega knjižnega jezika. Glavne značilnosti slovarja. *Naši razgledi* (6. 3.). 137.
- ŠKILJAN, Dubravko, 1999: *Javni jezik* (K lingvistiki javne komunikacije). Ljubljana: Studia Humanitatis.
- TPLK = *Teze Praškega lingvističnega krožka*, 1986 (1929): Jan Mukaržovski, Struktura pesničkog jezika. Beograd: Biblioteka. 155–182.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2003: Kaj je novega v knjižnem jeziku? – Ob izidu Slovenskega pravopisa. *SRL*. 117–122.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2009: 16. stoletje – čas vzpostavitve narodotvorne vloge jezika. *SRL*. 13–22.
- WEISS, Peter, 2014: Pa še to: Risja zvestoba. *Delo* (8. 3. 2014).